

Dövlət dəstəyi ipəkçiliyin inkişafına yeni üfüqlər açacaq

Azərbaycanda ipəkçilik ən qədim və mühüm təsərrüfat sahəsi olmuşdur. İpəkçilik V əsrdə ölkəmizdə geniş yayılmağa başlamışdır. İpək toxuculuğunun tarixini öyrənmək üçün arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən materiallardan görünür ki, əhali bizim eramızdan əvvəl hələ III minillikdə toxuculuq sahəsi ilə məşğul olmağa başlamışdır. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı tarixinin inqilabaqədərki tədqiqatçıları sübut etmişlər ki, Azərbaycanda ipəkçiliyin inkişafı daha qədim dövrlərə təsadüf edir. Məsələn, tarixçi Dekonskiy göstərir ki, "... Mil düzü qədim vaxtlardan zəngin ipəkçilik mərkəzlərindən biri olmuşdur. Belə ki, Alban knyazlığının (dövlətinin) tərkib hissəsi olan Bilhendən (Beyləqandan) bizim eramızdan 320 il əvvəl dünyanın bir çox ölkələrinə ipək göndərilirdi. A.Natroyevin məlumatına görə, bizim eramızın ilk əsrlərində ipəkçilik Xorasanda, Azərbaycanda, Fars imperiyasının digər yerlərində geniş yayılmışdır".

IX-X əsrlərdə Azərbaycanda ipəkqurdunun bəslənməsi geniş yayılmış, Şamaxı, Bərdə, Şəki, Gəncə və bir sıra vilayətlərdə bilavasitə ipəkçiliklə məşğul olurdular. Həmin müddətdə Azərbaycanın şəhərlərində toxuculuq sənəti get-gedə inkişaf edirdi.

Gəncə ipəyi öz gözəlliyinə görə başqa ölkələrin ipəyindən üstün idi. İpəkçilik Azərbaycanın bütün əyalətlərində, o cümlədən Şamaxıda, Şəkiddə, Culfada, Ordubadda və sair bölgələrdə getdikcə inkişaf edir və əhalinin əsas məşğuliyyətlərindən birinə çevrilmişdi.

XIX əsrə qədər ipəkçilik və xam ipək tədarükü Azərbaycan əhalisinin iqtisadiyyatında əsas yerlərdən birini tuturdu. Burada tədarük olunan xam ipəyin təxminən 80 faizi xarici ölkələrə satışa göndərilirdi. Azərbaycanın xam ipəyi Rusiyanın mənfakura sənayesi üçün böyük əhəmiyyətə malik idi. İpəkçiliklə məşğul olan rus sahibkarları və tacirləri Zaqafqaziyada ipəkçiliyin yüksəlişi üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirdilər. Bu məqsədlə 1827-ci ildə Səhmdarlar Cəmiyyəti yaradıldı.

Cəmiyyət Şəki (Nuxa) şəhərini özünün daimi yaşayış məskəni seçdi. Bu, qanunauyğun bir qərar idi, çünki Nuxa qəzası Zaqafqaziyada ipəkçilik təsərrüfatının əsas mərkəzi hesab edilirdi. Cəmiyyətin müdiriyyəti Nuxada xeyli tikinti işləri apardı, idarə binası, qulluqçuluq və şagirdlər üçün evlər, dükanlar, küm-xanalar, barama quruducu yerlər və sair inşa etdi.

Ən qədim zamanlardan başlayaraq bu günə qədər Şəki rayonunda yaşayan əhalinin əsas peşələrindən biri kəndarlıq olmuşdur. Qədim zamanlarda insanlar öz ehtiyaclarını ödəmək üçün ipəkdən cürbəcür şeylər hazırlayırdılar. Şəki, Zaqatala, Balakən, Qax rayonları qədim zamanlardan kümcülük peşəsinin vətəni hesab olunur. Şəki rayonunda və ətraf rayonlarda əhali arasında qurd bəsləmək, ipək istehsal etmək və ondan ehtiyacları üçün müxtəlif şeylər toxumaq peşəsi adət olmuşdur. İpək məhsulu yalnız yerli əhalinin ehtiyacını ödəmək üçün olmayıb, xarici ticarət üçün də mal, əmtəə mənbəyi hesab olunub. Şəkiddən Romaya, İrana, Gürcüstana və sair qonşu xanlıqlara ipək göndərilirdi. İqtisadi cəhətdən Şəki şəhəri Azərbaycanda (bəlkə də bütün Qafqazda) birinci ticarət mərkəzi idi. Bu şəhərin coğrafi şəraiti ticarət üçün çox əlverişli idi.

Bu qiymətli məhsulu almağa gələn tacirlər əsasən Yaxın və Orta Şərq ölkələrindən, eyni zamanda İtaliya, Fransa, İngiltərə, Çin, Hindistan, Suriya, Rusiya, Yunanıstan və başqa ölkələrin sakinləri idi.

Onu da qeyd edək ki, 1929-cu ildə Şəkiddə işə salınmış ipəkşarıma fabriki manufaktura tipli idi. XIX əsrdə bütün Cənubi Qafqazdan ixrac olunan barama və həmçinin ipəyin üçdə iki hissəsini Nuxa verirdi.

1852-ci ildə Şəkiddə istehsal edilən ipək sapını Londonda ən yüksək qiymətə satıldığı qeyd olunur.

Fransa tacirləri təkə bir ildə Şəkiddən gümüş pulla 250 min manatlıq ipək almışdılar.

XIX əsrin 2-ci yarısında Şəki Azərbaycanın mühüm ipəkçilik sənayesi mərkəzinə çevrildi. XX əsrin əvvəllərində Şəki Rusiya ipək sənayesinin ən iri mərkəzlərindən biri oldu. XX əsrin əvvəllərində, xüsusən onun ikinci on illərində Şəki ipək sənayesi öz inkişafının yüksək pilləsində idi. Xırda, kустar müəssisələr getdikcə aradan çıxmış, iri fabriklər tipli müəssisələr bu sənaye sahəsində həlledici rol oynayırdılar.

"Azərbaycan Lionu" adlandırılan Şəkinin ipək fabriklərinin əksəriyyəti texnikanın son nailiyyətləri əsasında qurulmuşdu. İpək fabriklərində elektrik qüvvəsindən istifadə

etməyə təşəbbüs göstərildi. İpək istehsalında elektrik enerjisi ilk dəfə Nuxada tətbiq edildi.

Təsadüfi deyildir ki, hökumət ipəkçiliklə əlaqədar tədbirləri Şəkiddə keçirirdi. 1909-cu ildə Şəkiddə ipəkçilik üzrə sərgi-müsabiqə təşkil olundu. 1913-cü ilin noyabrında ipək emalı sənayesinin ehtiyatlarına həsr olunmuş müşavirə məhz Şəkiddə çağırılmışdı. Müşavirədə fabrik sahibləri, Şəki şəhər rəisi, Yerli Qarşılıqlı Borc Cəmiyyətinin sədri, əkinçilik departamentinin nümayəndəsi, Varşava ipək sənaye firmasının nümayəndəsi iştirak edirdi.

Beləliklə, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Şəkiddə ipək istehsalı sənaye kapitalizminin inkişafının yüksək pilləsində, fabrik mərhələsində olmuş, Şəki isə ipəkçilik sənayesinin ən mühüm mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq, hökumət orqanları ipəkçiliyin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm tədbirlər həyata keçirdilər. İpək sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün Şəkiddə ipək kombinatı, Ordubad və Xankəndidə barama-çama fabrikləri yaradılmışdır. "Şəki-

İpək" ASC-nin əsası 1929-cu ildə qoyulmuş və 80 ildən çox müddət ərzində istehsal sahələri genişləndirilmiş, mərhələ-mərhələ elm və texnikanın ən son yenilikləri olan avadanlıqlar, maşınlar, dəzgahlar və sairə quraşdırılmışdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra ipək sənayesi bərpa olundu. Ölkə iqtisadiyyatının qeyri-sahələrinin üzvləşdiyi məhvolma təhlükəsi bu nadir sənaye sahəsindən yan keçdi. Bugünkü fəaliyyətinə görə məhz ulu öndərə minnətdar olan ipək şirkətləri onun tapşırığı və sərəncamı ilə 2001-ci ildə istehsal fəaliyyətinin bərpasına köməklik məqsədilə dövlət büdcəsindən 400 000 manat vəsait ayrılaraq işə salındı.

Hazırda "Şəki-İpək" ASC-nin rəhbərliyi tərəfindən müəssisə texniki cəhətdən yenidən qurulmuş, xaricdən barama-çama avadanlıqları alınaraq quraşdırılmış və istifadəyə verilmiş, müəssisənin gücü artaraq birnövbəli iş rejimində 45 ton xam ipək istehsalına çatmış, xammala olan tələbatı isə 130 ton quru, yaxud 400 ton yaş barama ödəyəcəkdir. "Şəki-İpək" ASC-nin rəhbərliyi müəssisənin istehsal fəaliyyətinin dayanmaması üçün 2005-2009-cu illərdə xaricdən bir neçə yüz ton quru barama almağa məcbur olmuşdur. Bu isə iqtisadi cəhətdən sərfəli deyildir. Respublikamızda bu gün ipəkçiliyin inkişafı ilə əlaqədar əsaslı islahatlar aparılmalı, barama istehsalı artırılmalı, "Şəki-İpək" ASC-nin xammala olan ehtiyacı ödənilməli, Azərbaycan ipəyinin əvvəlki şöhrəti özünə qaytarılmalıdır. İpəkçiliyin inkişafı ilə əlaqədar "Şəki-İpək" ASC-nin mütəxəssisləri tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında ipəkçiliyin inkişafı konsepsiyası" hazırlanmış, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinə təqdim edilmişdir.

Bu gün Azərbaycanda ipəkçiliyin flaqmanı sayılan "Şəki-İpək" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti idarə heyətinə toxuculuq sənayesində tanınmış mütəxəssislərdən sayılan Nizami Qəribov rəhbərlik edir. Öz işinin əsl bilicisi olan Nizami müəllim bu günlərdə ölkə başçısının sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin ilin birinci rübünün yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında ölkədə barama-çılığın inkişafı ilə bağlı verdiyi tapşırıqların şirkətin bütün kollektivinin böyük sevincinə səbəb olduğunu vurğuladı. İclasda cənab Prezident demişdir: "... Bununla bərabər, barama-çılıq kimi çox vacib olan kənd təsərrüfatı sahəsini də itirmişik. Əlbəttə, burada qiymət çox önəmli rol oynayır, bu zəhmətkeşlərdən hansı qiymətə alınacaq. Pambıqçılıqda da biz bunu artırıb, lazım olarsa, bir daha artıracağıq və şərait yaratmalıyıq. Sovet vaxtında bir sıra rayonlarda bu sahə çox uğurla inkişaf edirdi, bol məhsul əldə olunurdu və insanlar yaxşı pul qazanırdılar. Mən digər sahələr üzrə konkret tapşırıqlar vermişəm, o cümlədən tütüncülük, çayçılıq sürətlə inkişaf etməlidir".

Hazırda "Şəki-İpək" ASC-də təbii ipək sapdan müxtəlif növ təbii parçalar, baş örtükləri, şərflər, xalçalar və sair hazırlanır. Bu günümüzə də təmiz təbii ipəkdən ha-

zırlanan bu məhsullar dəbdədir və qadınlar onları sevə-sevə istifadə edirlər. Azərbaycanın ən qədim ipəkçilik mərkəzi olan "Şəki-İpək" ASC-də yüz faiz təbii ipəkdən hazırlanan saya və güllü müxtəlif çeşidli milli baş örtüklərinin - kəlağayların istehsalı böyük şöhrət qazanmışdır.

Kəlağayı - ipək sapdan toxunmuş dördkünc formalı qadın baş örtüyüdür. Azərbaycanın qərb zonasında buna "çarqat" da deyilir. Kəlağayı istehsalı Azərbaycanda qədimdən məlumdur. Təbriz, Gəncə, Şamaxı, Naxçıvan şəhərlərində, İsmayilli rayonunun Basqal qəsəbəsində yüksək keyfiyyətli kəlağaylar hazırlanırdı. Mənbələrin məlumatına görə, hələ orta əsrlərdən Gəncə və Basqal kəlağayları xarici ölkələrə də ixrac olunurdu.

Kəlağayının yeləni (haşiyəsi), bəzən isə xonçası (ortası) basmanaxış üsulu ilə həndəsi və nəbatı naxışlarla bəzədilirdi. Bu və ya digər şərbaflıq mərkəzinin kəlağayları yeləndəki ornamentlərinə görə bir-birindən seçilirdi.

Yaşlı və qoca qadınlar kəlağayını çalma, yaxud dinqə bağlayır, cavan qadınlar və qızlar isə örpək kimi istifadə edirdilər. Qadınlar yas mərasimində qara, toy mərasimində isə əlvan naxışlı kəlağaylar örtürdülər. Bu ənənə bu gün də davam edir.

Yaxın Şərq və Qafqaz arasında geniş yayılmış kəlağaylar ölçü və rəng cəhətdən müxtəlif olur. Adətən yaşlı qadınlar tünd, geniş ölçülü, gənc qadınlar isə ağ və əlvan rəngli kiçik ölçülü kəlağaylar örtürülər.

Basma naxış üsulu ilə naxışlanan Şərq motivli haşiyəli kəlağaylar ölkəmizin sərhədlərindən kənarında belə şöhrət qazanmışdır. Şəki və Basqal kəlağayları arasında "Şah Buta", "Saya Buta", "Xırda Buta" çeşnilərindən daha çox istifadə olunmuşdur. "Heyratı", "Soğanı", "İstiotu", "Albuxarı", "Abi", "Yeləni", "İnnafi" adlı əlvan kəlağaylar böyük şöhrət qazanmışdır. Bu ipək məhsulları yerli sakinlərin, qonaqların və turistlərin zövqünü oxşamış, bu sənət nümunələri sərgilərdə, yarmarkalarda nümayiş etdirilmişdir.

Azərbaycanda milli dəyərlərimizi yaşadan zərif kəlağayı örtən qadınlarımız çoxdur. Onlar bu örtüklərdə daha cazibəli, daha füsunkar görünürlər.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, kəlağayı istehsalında müxtəlif rəng cövhərlərindən istifadə olunur, müxtəlif bitki növlərindən - sumaq, zirinc, narınc, cır alma, zəfəran, qa-

rağat və başqa bitkilərdən boyaqlar hazırlanır. "Şəki-İpək" ASC-nin rəhbərliyinin səyi nəticəsində bu incəliklər daim nəzarətdə saxlanılır.

El sənətinin zərif, rahat, qadınlara gözəllik gətirən, ismət simvolu, cah-cahal əlbəbəsi sayılan kəlağayın gəlin gedən qızlar üçün ən yaxşı hədiyyə ola bilər.

2014-cü ilin noyabr ayında Azərbaycan kəlağayı sənəti UNESKO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs üzrə Repräsentativ Siyahısına daxil edilib.

Bir məsələni də unutmamaq olmur ki, Böyük İpək Yolunun Azərbaycandan keçməsinə səbəb olmuş, uzun əsrlər boyu xalqımızın rifahının və şan-şöhrətinin artmasına xidmət etmiş ipəkçilik faydalı məşğuliyyət sahəsi olmaqla yanaşı, həm də qədim tariximizin və mədəni irsimizin maddi daşıyıcılarından biridir. Odur ki, ipəkçiliyin yenidən inkişaf etdirilməsi tariximizin və mədəniyyətimizin qorunub saxlanması, gələcək nəsillərə çatdırılması yolunda atılan mühüm bir addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Söz yox ki, ölkəmizdə sosial-iqtisadi tərəqqi, ipəkçiliyin inkişafına dövlət qayğısı, bu qədim, mədəni irsimizin daha da inkişaf etdirilməsinə geniş üfüqlər açacaq, dünyaşöhrətli ipəyimizin əvvəlki qüdrətini-şöhrətini özünə qaytaracaqdır.

İlham PƏNAHOV,
"Respublika".